
JUKKA GRONOW

LUKSUS
NEUVOSTOJEN MAASSA

ELI KAVIAARIVOILEIVÄN
ARVOITUS

"Ihmiset ovat väärässä luullessaan, että onnettomat ajat koostuvat vain onnettomuuksista." (Lydia Ginsburg)

SUKLAATORRTUJA
JA SHAMPANJAA

Käydessäni viime syksynä Kiovassa, Ukrainan pääkaupungissa pistäydyin vanhasta muistista Zigorina-kadun "lähimymälässä". Oli myöhäinen lauantai iltapäivä. Kauppa ei ollut ulkonäöltään muuttunut juuri lainkaan pariinkymmeneen vuoteen, jopa osa myyjistä oli vanhoja tuttuja. Mutta nyt kauppa oli lähes tyhjä tavaroista. Puolentusinaa asiakasta tosin jonotti leipää, mutta muutoin hyllyillä oli vain muutama iso lasinen kurkkupurkki. Poissa olivat Doktorskajamakkarat, hollantilaisuusto, nakit. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen ulkomaalaisiksi tuontitavaraksi muuttuneita kalasäilykkeitäkään, joiden päivittäinen saanti ennen oli täysin taattua, ei enää ollut. Sitä suurempi olikin iloni havaittuani äkkiä tiskin ja sillä seisovan romanialaista alkupeirää olevan espressokeittimen takana korkean pinon tutun näköisiä pahvirasioita. Pinossa oli kymmenittäin suklaatorrtuja joiden hintakaan ei ollut kalleudella pilattu. (Leivän hintaan verrattuna se oli jopa suhteellisesti laskenut sitten neuvostoaikojen.)

Suklaatorrtujen näkemisen herättämä vilpitiön ihastukseni ei ollut – näin uskallan väittää – pelkästään nostalgista. Nuo ihanat tortut, jotka lähemmin tarkasteltuina paljastuivat toki jo hieman kuivahkoiksi eivätkä aivan tuoreiksi, toivat mieleeni vanhan ongelman ja osoittivat osaltaan oikeaksi erään havainnon, jota olin pohdiskellut jonkin aikaa. Neuvostoliitossa on syntynyt oma erikoinen kulutuskulttuurinsa, johon olennaisesti liittyi "demokraattinen luksus" tai ylellisyys ja joka kaikesta päätellen oli ja edelleen on varsin kiinteä ja oleellinen osa kansan arkea ja etenkin juhlaa. Miten ja miksi tuo luksus keksittiin? Sitä pyrin tässä kirjoituksessani pohtimaan ja siihen alustavasti vastaamaan.

Mutta tarkastellaanpa ensiksi, mitä tuohon perinteiseen "luksukseen" oikein kuului, mitä tuolla ylellisyydellä oikein tarkoitetaan. Siihen kuuluivat ainakin sellaiset tuotteet kuin shampanja, konjakki, kaviaarivoileivät, suklaakonvehdit, tortut (joita oli kahta lajia, suklaa ja kerma) sekä hajuvedet. Yhteistä kaikille näille tuotteille on se, että ne ovat "nautintoaineita", syötäviä ja juotavia – tai haistettavia. Ne ovat myös varsin feminiinisiä tuotteita, lahjoja naisille. Luetteloa voisi toki jatkaa ja joissakin yksittäistapauksissa on varmasti lähes mahdo-

tonta sanoa kuuluuko tai kuuluiko jokin tuote tähän ryhmään. Erilaiset lahjatavarat, kuten kristallilasit ja maljakot, meripihkakorut, huivit ja liinat, joita varten suurissa neuvostokaupungeissa oli omat myymälänsä, kuuluivat myös tähän ryhmään. Ehkä myös turkishatut, joita ei tosin juuri koskaan myyty ruplilla missään. (Kiovan pääkadulla Kreshtshatikilla, kaupungin parhaalla liikepaikalla toimii edelleen varsin suuri lahjatavaraliike samoine tuotevalikoimineen kuin aina ennenkin – ja yhtä tyhjänä asiakkaista.)

Luetteloon voisi varmasti lisätä vielä muutamia tuotteita, mutta olennaista kuitenkin on se, että tällainen luettelo on mielestäni mahdollista laatia ja se käsittää korkeintaan tusinan verran erilaisia tuotteita. Ja kaiken lisäksi tuo luettelo oli säilynyt lähes muuttumattomana – niin: kuinka kauan? – ainakin vuosikymmeniä.

Kyse on siis etenkin tavaroista, joita hankittiin perhe- ja muihinkin juhliin tai arjen piristykseksi. Periaatteessa näitä ”lüksus”-tuotteita saattoi etenkin suurten juhlahpyhien edellä kuka tahansa ostaa tavallisista kaupoista ja kioskeista melko halvalla. Vielä 1960-luvun lopulla saattoi moskovalainen työläinen hyvinkin pysähtyä ennen toihin menoa maitokauppaan tai kioskille nauttimaan kaviaarivoileivän ja kaksisataa grammaa shampanjaa – nautinto, josta vain kuninkaat ja rikkaat saattoivat haaveilla ”kapitalismin vallitessa”. Oliko Neuvostoliitto siis sittenkin tuo työtätekevien paratiisi, jossa onni kukoisti? (Sellaiseltahan se aivan oikeasti näytti monesta ”köyhästä ja kuivasta” Suomesta tulevasta turistista vielä 60-luvun alkupuolella, siitä huolimatta, että surkuteltiin nailonpaitojen ja -sukkien puutetta.)

Se että näitä tuotteita saattoi ostaa samoin hinnoin kaikkialla Pietarista Vladivostokiin, Arkangelista Odessaan ja että tuo tuotevalikoima pysyi suurin piirtein samanlaisena vuodesta toiseen, merkitsi sitä että ne olivat tärkeä osa talouden, ns. kevyen teollisuuden ja elintarviketeollisuuden suunnittelua ja tuotantoa. Vaikka esimerkiksi vuosittain tuotettujen torttujen arvo

olikin mitätön verrattuna esimerkiksi vaikkapa kaikkien leipomotuotteiden arvoon, niiden luotettava tuottaminen ja jakelu neuvostotalouden puitteissa edellytti suuria investointeja, tehtaita ja kuljetuskapasiteettia, kauppvoja ja ravintoloita jne. Se merkitsi myös sitä että joku oli joskus jossain tehnyt päätöksen niiden tuottamisesta. Ja juuri tämän päätöksen jäljittäminen alkoi minua kiehtoa. Itsestään selvää minusta oli, että kyse ei voinut olla mistään elimellisestä vallankumousta edeltäneen ajan tai 20-luvun puolivälin NEP-kauden kulutuskulttuurin jatkeesta.

En suinkaan väitä, että nämä ylellisyystuotteet olivat kaikkina aikoina olleet kaikki tai edes pääosa siitä, mitä Neuvostoliitossa pidettiin luksuksena, arkipäivän tai keskitason ylittävänä hyvänä elämästä. Jo kolmekymmenluvun alussa syntyi erikoiskauppvoja etuoikeutetuille ryhmille, joista saattoi ostaa mm. ulkomaisia tuontitavaroita. Vahva kotimaisen ja omillaan pärjäämisen (”sosialismi yhdessä maassa”) korostus merkitsi yleisemminkin sitä, että kaikki ulkomaalainen (länsimaalainen) oli vaikeasti hankittavaa ylellisyyttä, Abban levyistä, Levi’s Jeanseistä ja kuulakärkikynistä Viola-sulatejuustoon uudempiä esimerkkejä ottaakseni (vastaavina esimerkkeinä 30-luvulta mainitaan mm. Parker-kynät ja savukkeet). Näitä myytiin vain suljetuissa erikoismyymälöissä tai mustassa pörssissä. Jo kolmekymmenluvulla esiintyi toki ”todellistakin” neuvostoylellisyyttä, todellisia etuoikeuksia, joiden piiri oli laajentunut kapeimman poliittisen eliitin ulkopuolellekin: autoja kuljettajineen, omakotitaloja, isoja huoneistoja keskustassa, huviloita, kesäloimia sanatorioissa Krimillä – myöhemmin myös ulkomaanmatkoja ja valuuttaa, jolla saattoi ostaa mitä vain.

Kun esimerkiksi tammikuussa 1936 järjestettiin Moskovassa stahanovilaisten kokous, raskaan teollisuuden ministeri Ordzhonikidze lahjoitti osanottajille 50 autoa, 25 moottoripyörää, 500 polkupyörää, 150 levysoitinta, 200 metsästyskivääriä ja 150 taskukelloa. (Ks. Siegelbaum 1988, 228).

VANHA JA UUSI YLELLISYYS

Kolmekymmenluvun puolivälistä lähtien tämä ylellisyys koski yhä kasvavaa ”etuoi-keutettua” koulutettujen asiantuntijoiden ja huipputyöläisten eliittiä varsinaisen poliittisen eliitin ohella. Mutta tämä luksus kuului vielä 60-luvullakin suurelta osin tiukasti ”virkaan” tai asemaan. Sitä ei – ainakaan periaatteessa – voinut lainkaan rahalla ostaa. 1960-luvulla tämä ylellisyys alkoi toki saada vakavan uuden kilpailijan. Tuolloin alkoi ensimmäistä kertaa olla mahdollista edes haaveilla moottoripyörän, auton, kesämökin, oman isomman asunnon tms. hankkimisesta itse. Togliattin autotehtaan perustaminen ja Fiatin lisenssillä valmistettävien Ladojen – Zhigulien valmistuksen aloittaminen oli tuossa suhteessa merkittävä virstanpylväs muutoinkin kuin vain symbolisesti. Samalla alkoivat jääkaapit, TV:t, hifi-soittimet ja matkaradiot, viihde-elektroniikka yleensäkin ilmestyä tavallisiin neuvostokauppoihin ja vähitellen myös koteihin – tosin ylettömän kalliina ja usein vaikeasti saatavana. Tuolloin käynnistettiin myös laajamittainen uusi asuntotuotanto, jonka tarkoituksena oli korjata koko Stalinin kauden ajan pahentunut kaupunkien kurja asuntotilanne. Kyse ei ollut vain siitä, että pyrittiin rakentamaan enemmän neliöitä per asukas, vaan koko virallisen asumisihanteen muuttumisesta. Tavoitteeksi tuli rakentaa jokaiselle pienperheelle oma koti. Koti jonka saattoi itse sisustaa ja koristaa oman makunsa mukaan! Tämäkin uusi ”luksus”, joka varsinkin alussa oli vain todella harvojen saavutettavissa, liittyi usein virkaan, asemaan tai ansioihin työssä, mutta se oli yhä kasvavassa määrin myös rahalla ostettavissa.

Tämä uusi ”luksus”, moderni kulutustavaratuotanto, matki valikoiden ja usein varsin kömpelösti suoraan sitä keskiluokkaisen elämän- ja kulutusmallia, joka oli yleistynyt USA:ssa jo ennen sotia ja Länsi-Euroopan varakkaimmissa maissa pian sodan jälkeen. Järjestelmien taloudellisen kilpailun tarkoituksena ei ollut saavuttaa johtavia kapitalistisia maita vain teräksen, sähkön ja

öljyn tuotannossa, niin kuin Stalinin ajan viisivuotissuunnitelmissa, vaan tavoitteeksi otettiin enemmän tai vähemmän eksplisiit- tisesti myös läntisen kulutustason ja mallin saavuttaminen – ainakin soveltuvin osin. Tämä merkitsi sitä, että – vaikkei sitä koskaan suoraan sanottukaan – tavoitteeksi tuli tuottaa vähitellen yhtä paljon autoja, jääkaappeja, televisioita, stereo-soittimia kuin Amerikassa, jotta sosialismi osoittaisi ylivoimaisuutensa. Lähtökohtatilannetta kuvaa hyvin se, että vuonna 1940 Neuvostoliitossa oli jo 38,4 miljoonaa kaupunkitaloutta, mutta näissä oli vain 4,4. miljoonaa radiovas- taanotinta. Näistäkin suuri osa oli yhdelle aaltopituudelle viritettyjä kovaäänisiä.

Täytyy muistaa, että vielä 1960-luvun alussa tuo tavoite ei ollut karannut täysin käsistä, olivathan tällaiset esineet esim. Suomessakin tuolloin vielä todellisia ylellisyys- tavaroita ja vain harvojen omaisuutta. Eihän moneen suomalaiseenkaan kotiin tullut kylmää saati sitten lämmintä vettä puhumattakaan siitä, että niissä olisi ollut vesiklosetti. Tuon kulutuskuilun ylittäminen saattoi tuolloin hyvinkin tuntua mahdolliselta – vieläpä kohtuullisen lyhyessä ajassa.

Tämä uusi keskiluokkainen luksus otti mallinsa melko suoraan länsimaiden keskiluokan tai varakkaiden työläisten elin- tasosta. Tässä suhteessa tuo vanha luksus, jota olen aiemmin luonnehtinut, oli erilainen. Kun uusi oli läntistä lainaa, tämä vanhempi neuvostoluksus oli kotoperäistä ja perustui omaperäisempään käsitykseen hyvästä elämästä, jolle ei ollut – ainakaan enää -suoranaisia eläviä esikuvia. Voidaan siis hyvin puhua omasta neuvostotavara- kulttuurista ja -tyylistä. Sen takia onkin mielenkiintoista miettiä, minkälainen käsi- tys ylellisyydestä ja mukavasta elämästä tä- hän oikein liittyi.

Mikäli edellä esittämäni luettelo ”ylelli- systavaroista” on edustava, on kyse jäl- leen suorasta lainasta, mutta nyt siitä ”hie- nosta elämästä”, jota rikkaat elivät – tai pa- remminkin jota bolshevikit kuvittelivat rik- kaiden eläneen – joskus 1800-luvun puoli- välissä. Shampanjaa, kaviaaria, konjakkia, hajuvesiä, suklaata. Tästä stereotyyppisestä

luettelosta puuttuvat oikeastaan vain palvelijat, vaunut, kurtisaanit ja ruletti, joita ymmärrettävästi olisi ollut vaikea yhdistää ideaaliseen sosialistiseen elämäntapaan. Mutta olihan tavallisen neuvostotyöläisen sen sijaan mahdollista jo 30-luvun lopulla illastaa kristallikruunujen loisteessa ja hännystakkiin pukeutuneiden tarjoilijoiden ja hovimestarien palveltavana ”pariisilaisittain”, vaikkapa Metropolissa, Natsionalissa, Pragissa tai tuossa 30-luvun lopulla valmistuneessa uudessa neuvostoylpeydessä, Hotelli Moskvassa aivan Kremlin tuntumassa. Ja jälleen lähes ilmaiseksi!

Tyypillistä tälle neuvostoluksukselle oli edelleen se, että se ei perustunut tuontitavaraan, vaikka näissä tuotteissa ei mitään erikoisen venäläistä ollutkaan, olihan kaviaarikin lähinnä vanha keskiaasialainen, Persiasta kotoisin oleva herkkä. Suklaata lukuun ottamatta ne perustuivat kuitenkin kaikki kotoisiin raaka-aineisiin. En tietoisesti ole lukenut niiden joukkoon venäläistä votkaa – olihan se siinä määrin arkinen ja jokapäiväinen hyödyke. Olut sen sijaan muodostaa hieman hankalammin luokiteltavan ongelman. Neuvostokalja – jopa tuo kuuluisa ”rigalainen” – oli rapakaljaa ja krapulalääkettä. Tuontiolutta, kuten vaikkapa tsekkiläistä Urquellia, saatettiin sen sijaan metsästää taksilla kaukaakin. Mutta tällöin kyse oli jälleen enemmänkin ulkomaisen tuotteen nauttimasta ”aurasta”. Näiden ylellisyystuotteiden esikuvina olivat useimmiten vanhat ja ”aidot” luksustuotteet, joiden arvo perustui niiden harvinaisuuteen, joka vuorostaan perustui joko vanhaan ylellisyyslainsäädäntöön (hajuvedet, suklaa) tai ”luonnollisiin” rajoituksiin, kuten konjakin, shampanjän ja kaviaarin suhteen oli asianlaita. Armenialaisella konjakilla ja venäläisellä shampanjalla ei luonnollisesti ollut nimeä lukuunottamatta mitään tekemistä Cognacin ja Champagnen maakuntien kanssa. Ne olivat ”halpoja” ja kansainvälisen lainsäädännön mukaan jopa laittomia jäljitelmiä tuotteista, jotka olivat tai ainakin olivat olleet suhteellisen kalliita ylellisyystavaroita ”kapitalismin vallitessa”. Ne olivat kapitalismin ikeen alla raatavan pro-

letariaatin saavuttamattomissa.

Erikoista asiassa oli se, että tuskin edes 1930-luvulla nämä olivat tuotteita, joista kapitalismissa elävä työläinen ensi sijassa haaveili ja joita hän havitteli. Tämä jos mikä osoittaa kuinka huonosti neuvostojohdo oli selvillä siitä miten länsimaiden proletariaatti maailmansotien välisenä aikana ajatteli ja eli. Tätä neuvostoluksusta voisi kutsua myös neuvosto-kitschiksi, se jäljitteli sellaisia tuotteita ja malleja, joiden kuviteltiin olevan ”hienoja” ja hienompien ihmisten, porvariston jokapäiväiseen kulutukseen kuuluvia. Niiden tuottamisella ja asettamisella kaikkien saataville oli siten aivan ilmiselvästi tarkoitus osoittaa, miten jokainen neuvostotyöläinen elää kuten porvari tai ellei peräti kuten aatelismies – samaan aikaan kun melkein kaikista peruselintarvikkeista, leipää myöten, vallitsi usein huuftava pula! Peruselintarvikkeiden säännöstelyhän purettiin vasta vuonna 1935. Vielä 30- ja 50-luvuillakin nämä luksustuotteet olivat käytännössä vain varakkaampien saatavissa, vaikkei niiden hinta ollutkaan paljon pilattu. Esimerkiksi miljoonille kolhoositalonpojille shampanjapullon hankkiminen merkitsi todellista taloudellista uhrausta. Olihan kolhooseissa keskimääräinen palkkatulo sekä omalta yksityisपालstalta hankittu kuukausitulo Gordonin ja Klopovin (1989) arvion mukaan vuonna 1940 vain noin 20 ruplaa (v. 1989 rahassa). Näitä ”varakkaampiakin” työläisiä ja talonpoikia alkoi kuitenkin olla ennen toista maailmansotaa jo satoja tuhansia ellei miljoonia.

S U U R I P E R Ä Ä N T Y M I N E N

Milloin tämä luksus sitten ”keksittiin”? Olisin taipuvainen – vaikka varmat ja lopulliset ”todisteet” vielä puuttuvatkin – ajoittamaan sen helmi-maaliskuulle 1934, seitsemänentoista puoluekokouksen aikoihin, jolloin myös toinen viisivuotissuunnitelma sai lopullisen asunsa ja hyväksyttiin pari vuotta myöhässä.

Vihjeen tästä ajankohdasta sain Timasheffin mainiosta ja paljon keskustelua herättäneestä teoksesta *Suuri perääntyminen* (1946). Kuten teoksen nimikin antaa

aiheen ymmärtää, Timasheff katsoo Neuvostoliiton politiikassa ja sosialismin rakentamisen tavoitteissa tapahtuneen tuollon suuren muutoksen tai käänteen, joka merkitsi monelta osin luopumista bolshevikkien keskeisistä ja ”pyhistä” tavoitteista.

Takana oli ”onnistunut” ensimmäinen viisivuotiskausi ja Stalinin ”nopeutetun teollistamisen kausi”, jonka aikana luotiin Neuvostoliiton raskaan teollisuuden perusta suurin uhrauksin. Takana oli myös maatalouden pakkokollektivisointi ja siihen liittyneet karkotukset ja nälänhätä. Ensimmäinen viisivuotissuunnitelma päättyi jo vuonna 1932, mutta uusi suunnitelma hyväksyttiin vasta puolitoista vuotta myöhemmin. Tämä antoi Timasheffille aiheen olettaa, että tuona aikana tapahtui puolueen ja maan politiikan uudelleenarviointi ja -suuntautuminen. Timasheffin käsityksen mukaan kaiken lisäksi juuri viisivuotissuunnitelman käsittelyn aikana puoluekokouksessa tapahtui ratkaiseva käänne. Ordzhonikidze perui edellisenä päivänä puhuneen Gosplanin päällikön puheet ja asetti suunnitelmalle uudet tavoitteet, jotka Timasheffin mukaan merkitsivät mm. panostamista kulutustavaratuotantoon. Ordzhonikidze olisi siten tämän mukaan luvannut ”myönnytyksiä” ja helpotuksia kansan elämään ensimmäiseen viisivuotiskauteen verrattuna.

Eugene Zaleskin (1980) tarkkojen toisen viisivuotissuunnitelman syntyä ja toteutumista koskevien tutkimusten mukaan Timasheffin antama kuva tilanteesta on vahvasti liioiteltu ja dramatisoitu. Zaleskin (1980, 129-130) mukaan ”viisivuotissuunnitelman luonnokseen tehdyt muutokset seitsemännessätoista puoluekokouksessa näyttävät vähäisiltä. Ordzhonikidze, raskaan teollisuuden kansankomissaari, ehdotti teollisuustuotannon keskimääräisen vuosikasvun alentamista 18,9 prosentista 16,5 prosenttiin ja vähäisiä vähennyksiä kone-teollisuuden ja tärkeimmän metallurgian teollisuuden vuoden 1937 tavoitteisiin. A.I. Mikojanin ehdottamat muutokset elintarviketeollisuudessa ja I.E. Ljubimovin muutosehdotukset kevyessä teollisuudessa eivät olleet juuri sen suurempia. Nämä muutokset eivät lii-

oin olleet spontaaneja, sillä Molotov ilmoitti kongressille, että puolueen politbyroo oli ne jo hyväksynyt. Kaiken lisäksi investointitavoitteet pidettiin ennallaan ja tästä seuraava kansantulon vähennys jäi kokonaan kulutuksen osalle. (Ks. mts.) Koko politiikan toteuttaminen tapahtui siten neuvostokuluttajan kustannuksella. Kuten Zaleski huomauttaa, näiden lukujen merkitys on vain suhteellinen, sillä suunnitelman toteutumismahdollisuudet olivat alun alkaenkin mitättömät. Sen osoitti jo sekin, että mikäli kaikki tarvittavat investoinnit laskettiin yhteen, olisi lähes koko vuotuinen kansantulo pitänyt käyttää niihin.

Viisivuotissuunnitelman aikana neuvostokansan elintaso ei liioin parantunut. Tällaiset vieläkin ”länsitutkimuksessa” sitkeästi elävät käsitykset ovat ilmeisen vääriä. (Vrt. John Barber (1990, 9): ”Korkeampi elintaso, säännöstelyn päättymisen, joukko parempia satovuosia yhdessä hetkellisesti lientyneen poliittisen ilmapiirin kanssa tuottaa positiivisemmän mielialan”.) Sen sijaan on ilmeistä, että monien elintaso todella parani huomattavasti tuloerojen suunnitelmallisen ja tietoisien kasvattamisen takia, ja atmosfääri saattoi hyvinkin muuttua iloisemmaksi ja myönteisemmäksi. Olihan itse Stalin luvannut elämän muuttuvan paremmaksi ja iloisemmaksi!

Timasheff, jonka tiedot olivat paljon puutteellisempia vielä vuonna 1946 ja perustuivat lähinnä vain neuvostolehdistössä julkaistuihin tietoihin, liioittelee ja dramatisoi aivan ilmeisesti tuon puoluekokouksen ja uuden viisivuotissuunnitelman taloudellista merkitystä. Mutta tehdyt revisiot ja jo ennen puoluekokousta käyty keskustelu uudesta suunnitelmasta osoittavat kuitenkin tietynlaista epävarmuutta ja uudelleenorientaation tarvetta puolueen ja taloussuunnittelijoiden joukossa.

Paljon vakuuttavampi Timasheff on osoittaessaan, miten juuri vuoden 1934 tienoilla tapahtuu varsin ratkaiseva käänne puolueen kulttuuripolitiikassa ja laajemminkin siinä käsityksessä, joka koskee tavoiteltavaa neuvostoelämäntapaa. 1920-luvun loppua ja 30-luvun alkua luonnehti

”proletaarisen kulttuurin” konseptio – kyse oli meille tutumman kiinalaisen kulttuuri-vallankumouksen kaltaisesta murroksesta taiteessa, tieteessä ja koulutuksessa – ja askeettisen, itsensä uhraavan ja vaivojaan säästämättömän työläisen ihanne. Tässä suhteessa vuosi 1934 merkitsi todella lähes täyskäännöstä.

Syksyllä 1934 puolue tuomitsi kaikenlaisen asketismin (”köyhäilyn”) ja libertanismin (”vapaaan rakkauden”). Ja mikä vielä tärkeämpää, puolueen ideologiaa vahvasti vallankumouksesta asti hallinnut egalitarismin koee saman kohtalon. Se tuomitaan nyt pikkuporvarillisenä sekä marxismin ja sosialismin vastaisena. Samana vuonna koulureformit keskeytetään. Kouluissa palataan vanhaan järjestelmään, joka muistuttaa lähinnä 1880- ja 1890-lukujen Venäjän kaikkien taantumuksellisimmalla kaudella vallinnutta koululaitosta. Professorien auktoriteetti korkeakouluissa oli palautettu jo vähän aiemmin, kun professorit puolueen sijaan alkoivat jälleen antaa arvosanoja opiskelijoille. Proletaarisen käänteeseen tuottamat koulureformit tuomittiin täydellisinä katastrofeina vetoamalla mm. tutkimustietoihin, joiden mukaan korkeakouluopiskelijat eivät osanneet edes kunnolla lukea ja kirjoittaa.

Vuonna 1933 puolueen keskuskomitea julisti sosialistisen realismin pakolliseksi taiteessa syrjäyttäen 20-luvun lopun proletaarisen taiteen ihanteen. Richard Stites (1992, 65) on tiivistänyt tämän käänteeseen seuraavasti: ”He kanonisoivat klassisen musiikin, baletin ja arkkitehtuurin, realistisen teatterin ja opettavaisen maalaustaiteen.” Oli kuin musiikki ja taide olisi pysäytetty 1850-luvulle – kaikki sen jälkeinen kehitys julistettiin tarpeettomaksi ja käsittämättömäksi! Kuvaavaa tuon käänteeseen rajuudelle on, että kun vielä vuonna 1933 julistettiin miten ”Tolstoi on lähes kelvoton luokkien yläpuolella olevan asenteensa johdosta”, vuonna 1937 vietettiin jo venäläisen taiteen festivaalia, joka huipentui Pushkinin satavuotisjuhlaan. *Izvestija* kirjoitti sodan aikana 8. tammikuuta 1944 jo seuraavasti (lainattu Timasheffin, 1946, mukaan):

Olemme luopuneet hölmöistä yrityksistä tehdä Pushkinista vallankumouksellisen bolshevismien edeltäjä. Mutta julistamme sodan niitä kohtaan, jotka uskaltavat sanoa, että Pushkinin runous ei merkitse mitään proletariaatille. Pushkin on nero, joka keksi äidinkielen muistikin. Hän on Venäjän runouden johdava tähti. Hän elää ihmisten sydämissä.

Vielä kymmenen vuotta aiemmin tuollaiset lausunnot olisivat saattaneet johtaa leireille. (Sittemmin tämä Pushkin-kultti saavutti sellaiset mittasuhteet, että jokainen afrikkalainen ensimmäisen vuoden opiskelija toisteli Moskovassa 1970-luvulla, miten suuri mies Pushkin on!)

U U S I I L O I N E N E L Ä M Ä

Samalla kun ”kevyt klassinen” julistettiin ainoaksi oikeaksi taiteeksi tai sen esikuvaksi, löydettiin myös uudelleen kansanmusiikki ja taide. Kuten tositarina kertoo – Venäjällähän kaikki tarinat ovat tosia –, Stalin osallistui Lokakuun vallankumouksen 18.vuospäivänä (1935) Bolshoissa kansanmusiikin ja -tanssin iltaan ja taputti esityksen päätyttyä innostuneesti. Seuraavana päivänä *Pravdassa* ilmestyi kirjoitus, jonka mukaan kansantaide on ”taiteilijoidemme todellinen inspiraation lähde”. Sen, että näin ei suinkaan aiemmin ollut asianlaita osoittaa mm. Timasheffin mainitsema kiinnostava tieto, että harmonikkojen tuotanto aloitetaan vasta nyt uudelleen. Sen taitajia ei juurikaan enää ollut elossa, mutta muutamia vanhoja mestareita onnistuttiin sentään löytämään. Heidän tehtäväkseen tuli nyt opettaa harmonikan soittoa nuorisolle. (Ks. Timasheff 1946 ja Stites 1992.)

Myös populaarimusiikin levytyksiä alettiin julkaista innostuneesti massamitassa (30-lukuhan on kaikkialla äänilevyn ja matkagramofonin kulta-aikaa). Lyhyen neuvostojazzin kukoistuskauden jälkeen seuraa tangon läpimurto Moskovassa, sitten kansanmusiikin kausi ja lopulta tuon eklektisen ”massalaulun” synty ja läpimurto, jolla tarkoitetaan kansanomaisten laulujen tapaan tehtyjä iskelmiä (Blanterin esittämä

Katjusha oli vuoden 1938 suuri ”listahitti”). (Ks. Stites 1992, 75–78.)

30-luvun lopulla syntyi ja luotiin siis se neuvostokulttuuri joka on sekoitus kevyttä klassista, sovitettua ja sovellettua kansantaidetta ja neuvostoiskelmiä, ja jonka jokainen Neuvostoliiton kävijä tai vaikkapa Majak-radioaseman kuuntelija niin hyvin vieläkin tuntee ja tunnistaa.

Kuvaavaa aikakaudelle on edelleen, että 1930-luvun puolivälissä tanssimista ei ainoastaan sallittu vaan sitä pidettiin suorastaan jokaisen komsomolpojan ja -tytön velvollisuutena. Lukuisia tanssikouluja avattiin Moskovassa. Tanssikurssit tulevat pakolliseksi puna-armeijan upseereille ja itse Voroshilov ja Molotov opettelivat tanssimaan tangoa!

Kuten monet tutkijat ja muistelijat ovat todenneet 30-luvulla ”iloista elämää” ei ainoastaan sallittu vaan sitä aktiivisesti suosittiin ja jopa edellytettiin kunnan neuvostokansalaiselta. Tämän puoluepolitiikan muutoksen drastisuutta, äkillisyyttä ja sen aiheuttamaa hämmennystä kuvaa hyvin eräs Timasheffin siteeraama kirje, jonka maa-seudulta kotoisin olevat komsomol-nuoret osoittivat erään nuorisolehden toimitukselle. Siinä he kysyivät oliko kyläileminen, harmonikan soittaminen ja hauskan pitäminen nyt sallittua. Heidän komsomoljohtajansa kun vaati edelleen, että heidän pitäisi pysyä kotona ja kuunnella opettavaisia poliittisia ohjelmia radiosta.

Nyt saattoi myös olla erilainen ja erotua joukosta – ilman että joutui vaikeuksiin: ”Me suosimme kauneutta ja sieviä vaatteita, kampauksia jotka ovat chic, manikyyyriä... Tyttöjen pitäisi olla viehättäviä... Hajuvesi ja make-up ovat aivan välttämättömiä jokaiselle komsomolkalle... Poikien tulee ajaa partansa huolellisesti!” Tällaisia kehoituksia saattoi varsin yleisesti lukea lehdistä vuosina 1934–35 (ks. Timasheff 1946,). Erityisesti nuorille korostettiin käsien pesun ja puhtauden merkitystä. Moskovassa perustettiin myös uusi muotilehti, joka antoi ohjeita niin kodin sisustuksessa kuin pukeutumisessakin.

” O N N I E L Ä Ä R U N S A U D E N
M A A S S A ”

Taiteilijakolmikton Dunajevski-Aleksandrov-Orlovan kuuluisa elokuva ”Iloiset pojat” samoin kuin samojen tekijöiden hieman myöhäisempi ”Volga, Volga” tiivistivät ehkä kaikkein parhaiten tuon 30-luvun kulttuuripolitiikan ilonpidon idean. Kun Hollywoodin musikaaleja tietoisesti matkiva ja neuvostohaitarijatsia soiva ”Iloiset pojat” synnytti vielä ”kulttuurisodan”, jonka tuloksena se tosin sai pikaisen synninpäästön, ”Volga, Volgan” iloittelu kyläorkesterin matkasta kansanmusiikkiolympiadiin Moskovaan, jota ymmärtämättömät byrokraatit yrittävät estää, tiivistää aikakauden teemat jo ilman mitään soraääniä. (Rotujen ja kansojen ystävyyttä julistava Sirkushan oli kolmikton kolmas menestyselokuva samalta ajalta.)

Kuvaava aikakaudelle oli myös se, että 1930-luvun puolivälin Moskovan Gorkipuistossa alettiin järjestää jättiläismäisiä karnevaaleja. Rosalind Sartorti, joka on julkaissut näiden karnevaalien historiasta mainion tutkimuksen (1990), kuvaa vuoden 1936 elokuussa järjestettyä karnevaalia seuraavasti:

Elokuun viidennen ja kuudennen välisenä yönä satatuhatta osanottajaa, jotka olivat pukeutuneita naamiaispuhuihin ja naamioihin, tanssi valssia ja tangoa, slow ja fast foxtrottia; he ihailivat karnevaalisankareiden soihtukukuetta, maailmanpyörää, kirkkaasti valaistuja suihkulähteitä..., yötaivasta, jota valonheitinten leikki valaisi, ilotulitusraketteja; he matkustivat Moskova-jokea alaspäin koristelluissa veneissä. (Sartorti 1990, 41)

Näissä huolellisesti suunnitelluissa ja toteutuissa karnevaaleissa, jotka olivat jotakin täysin uutta Moskovassa ja Neuvostoliitossa, oli kyse Sartortin mukaan ”neuvostoyhteiskunnasta, jota luonnehtii lomatunnelma, joka ei tiedä mitään puutteesta, jännityksestä tai pakosta, vaan aivan päinvastoin, yltäkylläisyyden ja unohduksen maailmasta”.

Näihin karnevaaleihin liittyi myös ruoka- ja juomatarjoilua, joka oli ylettömän runsasta, kuten kerrotaan vuoden 1936 vappukarnevaalin kuvauksessa *Komsomolskaja Pravdassa* (4.5.1936; lainattu Sartortin 1990, 66–67 mukaan):

On vaikea kuvitella kuinka Moskova riemuitsi näinä vappu-juhlien riemulisinä päivinä... Meidän on kerrottava runsauden puutarhasta, joka sijaitsi Maneesin rakennuksen takana, tästä puutarhasta, jossa makkarat ja Wurst kasvovat puista, jossa kuohuva oluttuoppi teki seuraa herkulliselle Poltavan makkaralle, vaaleanpunaiselle kinkulle, suus-sasulavalle sveitsinjuustolle ja marmorinvalkealle pekoniille.... Torilla tanssimisesta saattoi seurata huikea nälkä.

Reportaasi päättyi sanoihin: ”Onni elää runsauden maassa”.

Kuten Sartortikin toteaa nämä karnevaalit järjestettiin oloissa, joissa, vaikka ruoan säännöstely olikin juuri lopetettu vuonna 1935, vallitsi huutava pula monista kulutustavaroista ja elintarvikkeista. Mistä yksinkertaisesti hankittiin kankaat tuhansiin naamiaisasuihin? Kuinka tämä stalinistisen karnevaalin ”runsauden puutarha” oikein suhteutui sosiaaliseen todellisuuteen 1930-luvun lopulla? Oliko se sittenkin ylösalaisin käännetty karnevalistinen maailma, tahdoton todellisuuden parodia? (ks. mt.s. 70) Näin ei tietenkään ollut. Kyse oli vain yhdestä sosialistisen realismin muodosta, jonka tehtävänä oli näyttää miten nykyisyyteen sisältyy paremman tulevaisuuden itu. Juhlintaa luonnehti myös ääretön kurinalaisuus ja järjestelmällisyys; mitään spontaania karnevaaliriehaa ei esiintynyt: ”Parateja joihin osallistui puolitoista miljoonaa osanottajaa, paraateja ilman katsojia. Jokainen oli osallistuja; konsensuksen korkein aste...” (mt.s. 71).

UUDEN KESKILUOKAN JA
NEUVOSTOHALLITUKSEN
”BIG DEAL”

Stalinin ajan kulttuurin tutkimuksessa on tullut tavaksi tulkita tätä 1930-luvun puoli-

välissä alkanutta ja sodan jälkeen 1950-luvulle jatkunutta kulttuuripolitiikan ”arvo-muutosta” osoituksena Neuvostoliiton keskiluokkaistumisesta. Vera Dunhamin kuuluisan tulkinnan mukaan poliittinen eliitti teki ”big dealin” uuden neuvostokeskiluokan kanssa suostumalla sitä tyydyttäviin myönnytyksiin kulttuuripolitiikassa ja elämäntyyliin ja sai vastineeksi sen jakamattoman poliittisen lojaalisuuden (Dunham 1976). Kuten laajan Stalinin poliittisen elämänkerran kirjoittanut venäläinen historioitsijakin toteaa, Stalinin suosio oli tuolloin lähes jakamaton (ks. Volkogonov 1989).

20- ja 30-lukujen teollistamisohjelmat olivat synnyttäneet ensimmäisen kerran Venäjälle laajan työväenluokan, joka oli nuorta ja lähtöisin maaseudulta. Kaupunkien väkiluku kasvoi räjähdysmäisesti: yksin Moskovaan ja Leningradiin muutti miljoonia ihmisiä maaseudulta. Seurauksena oli kaupunkien ja niiden kulttuurin ”maalaistuminen”. Samaan aikaan syntyi uusi neuvostojärjestelmän itsensä kouluttama asiantuntijoiden ”luokka”, joka oli peräisin työväestöstä ja talonpoikaistosta. Stalinin terrorin, pakkokollektivisoinnin ja kiihdytetyn industrialisoinnin suuri ohjelma tarjosi miljoonille ihmisille mahdollisuuden sosiaaliseen nousuun – ja tuon sosiaalisen nousun keskeinen väylä oli koulutus, jonka neuvostojärjestelmä tarjosi lahjakkaille ja yritteliäille nuorille.

Ensimmäistä viisivuotiskautta hallinneesta egalitarismista jyrkkä irtisanoutuminen 1930-luvulla oli seurausta tämän ryhmän sekä yritteliäiden ja työteläiden työläisten ja talonpoikien synnyttämästä paineesta. Samanpalkkaisuuden ideasta luovuttiin. Erilaisin järjestelmin ryhdyttiin palkitsemaan työntekoa, sekä hankittuja että synnynnäisiä tietoja, kykyjä ja taitoja, joiden ajateltiin edesauttavan sosialistisen hyvinvoinnin rakentamista. Taloudelliset kiihokkeet otettiin käyttöön. Tämän seurauksena tuloerot kasvoivat maassa huomasti. (Stahanovilaisuus oli eräs tällaisen politiikan muoto.) Syntyi uusi Neuvostoliiton keskiluokka, ”ei-puolue bolshevikit”, koulutetut professionaalit, stahanovilaiset, kun-

nostautuneet työläiset, taiteilijat, tiedemiehet jne., jotka eivät kuuluneet puoluehierarkiaan kuten entinen eliitti, mutta jotka saattoivat silti nyt ansaita ja elää hyvin. "Väestön ylöspäin liikkuvat osat" halusivat, koulutuksen ja sosiaalisen liikkuvuuden yhteyksiä Neuvostoliitossa tutkineen Sheila Fitzpatrickin (1979, 252–254) mukaan, rakennetta ja pysyvyyttä, traditionaalisia ylenemiskanavia, helposti saavutettavia menestyksen ja suorituksen symboleja sekä palkintoja sellaisten tuttujuuden esineiden muodossa, joita saattoi sekä kuluttaa että näyttää: "Herran oli jälleen lupa näyttää herralta!"

Keskeistä tälle uudelle elämäntavalla oli erityinen kulttuuritietoisuus, *kultturnost*. Varakkuutta piti voida sekä käyttää että näyttää, muutoin materiaalisilla kiihokkeilla ei olisi ollut merkitystä. Kaikenlainen yletön pröystäily oli kuitenkin tuomittavaa, eikulttuurilla. Toki edelleen oli niin, että suuri osa suorituksista maksettiin muutoin kuin rahassa, palkintomatkoina, datshoina, omakotitaloina jne. Mutta keskiluokka arvosti myös kodikkuutta ja turvallisuutta, jota se saattoi itse luoda ympärilleen. Tuota tavoittelemisen arvoista samaan aikaan sekä kodikasta että kulttuurilla tunnelmaa kuvaa hyvin Vera Dunhamin esittämä alan tutkimuksessa jo kuuluisaksi käynyt, eräästä aikakauden populaarista romaanista peräisin oleva lainaus, joka kuvaa sitä miten

teetä tarjoihtiin lampunvarjostimen alla punaisista kupeista, joissa oli valkeita pilkkuja. Tässä pienessä, iloisessa, kirkkaassa paratiisissa jokainen oli elämänsä tyytyväinen ja puhui siitä miten hyvä oli, että työ tehdään kulttuuri-klubilla oli niin hyvin organisoitu... (Dunham 1976, 43).

Kuten Stites (1992, 65) toteaa:

tulokkailla oli etuisuuksia ja heidän odotettiin kehittävän kunniallisia tapoja ja makua. Uudella eliitillä oli omat räätälinensä ja kampaajansa ja se pani mielellään esille statussymboleja (kuten Parker-kyniä tai Troika-savukkei-

ta) kwittaaakseen ja paisutellakseen valtaansa. Työväenluokasta peräisin olevia "ylennettyjä" rohkaistiin käyttämään tummaa pukua ja salkkua... He jamosivat vanhaa korkeakulttuuria erottautumisen merkinä, huvituksena he nauttivat sentimentalismista, viihteestä ja ylentävistä ohjelmista, jotka todistivat suoraan heidän omien arvojensa puolesta.

Tämän tulkinnan mukaan Stalin siis "osti" tämän itse tai omien rakennemuutostensa tuottaman ja teollistamishjelmien tarvitsemien "uuden keskiluokan" poliittisen lojaalisuuden – kuten Adam Smith jo opetti – "rikkamalla", mutta myös oikeilla, suurilla etuoikeuksilla ja tuloeroilla. Tuo keskiluokka omaksui "kevyen klassisen" statussymbolikseen ja sen ohella sekalaisen joukon keskiluokkaisen tai pikkuporvarillisen keskinkertaisuuden symboleita, kuten perheen ja aviopuolisoiden onnellisen kotielämän, sekä investoi myös vahvasti lapsiinsa ja heidän koulutukseensa. Henkilökohtainen – nimenomaan: henkilökohtaisin, miehen ja naisen ja perheen onni – ei ollut enää ristiriidassa valtion onnen kanssa, kuten Dunham korostaa (vrt. etenkin sota-ajan sentimentaalisia lauluja: Tumma on yö, Korussa jne.).

Vera Dunham on hienossa sodan jälkeisen Stalinin ajan suosittuun neuvostokirjallisuuteen perustuvassa tutkimuksessaan osoittanut miten esineiden ja asioiden omistus ja hallinta muodosti toistuvan moraalisen kysymyksen ja ongelman. Dunhamia ihmetyttää se, miten sen ohella, että monet teokset ja kirjailijat selvästi suhtautuvat hyväksyvästi tällaisiin uusiin elämänarvoihin, sisältävät ne myös usein selvää ja kirpeää kritiikkiä maallista mammonaa ja hyvää janoavia neuvostoihmisiä kohtaan. Vera Dunhamin mielestä keskeistä kuitenkin on, että asia on aikalaisille ilmeisen ongelmallinen aihe, josta keskustellaan. Useimpia Dunhamin esittämiä kirjallisia esimerkkejä voisi kuitenkin tulkita niin, että se "yllellisyys", joka tuomitaan, on aina jotenkin vääryydellä hankittua. Se on tulosta korruptiosta.

Oikeutettua taas on kaikki sellainen ylellisyys, joka perustuu omiin ansioihin ja työhön. Täten esimerkiksi virka-auton käyttö vaimon ostosmatkoilla on tuomittavaa, ei sen sijaan sen käyttö omassa työssä. Tuomittava on ilmiselvästi myös se lipeväkielinen ja sulavakäyttöinen opiskelijapoika, joka paitsi viettelee viattoman opiskelijatytön pyrkii urallaan eteenpäin plagioimalla vanhemman ja vakavamielisemmän kirjallisuustieteilijäkollegansa väitöskirjakäsikirjoituksen – kuten käy nuoren Juri Trifonovin kertomuksessa *Ylioppilaat* vuodelta 1959. Juuri ylellisyyden korruptoiva vaikutus on sotien jälkeisen neuvostotaiteen ja -lehdistön vakioiteemoja.

Se uuden keskiluokan omistuksen, kulutustavarat ja hyvän elämän salliva ja suorastaan siihen kehottava moraalit, jota Vera Dunham neuvostokirjallisuudesta hakee, näyttäytyy siten vieläkin selkeämpänä: epätasa-arvo, paremmat tulot ja parempi elämä, on oikeutettua, sikäli kuin se on itse omalla työllä ja/tai lahjoilla ansaittua. Viimeinen varaus on erityisen tarpeen, sillä Stalinin kausi 1930-luvulta lähtien palkitsi erityisesti taitelijoita ja tiedemiehiä (vrt. esim. ”suunnaton” Stalin-palkinto tai jazzorkesterinjohtaja ukrainanjuutalainen Tsfasman, joka oli tiettävästi eräs sotaa edeltäneen Neuvostoliiton rikkaimmista miehistä).

DEMOKRAATTINEN LUKSUS JA HARVOJEN ILO

Kuten Vera Dunhamkin toteaa, hänen analysoimissaan romaaneissa ja näytelmissä esiintyvät esimerkit asumista ja sisustusta käsittelevistä ongelmista tuskin koskivat ainakaan suoranaisesti vielä 1950-luvun alussa kovin montaa lukijaa. Ne olivat tuolloin selvästi useimpien *kommunalkoissa* asuvien tai maaseudulla ilman mukavuuksia olevissa taloissa palelevien koulutettujenkin ihmisten saavuttamattomissa. Tässä mielessä ne olivat vain ideaaleja, kaukaisia tavoitteita tai haaveiden kohteita – niin kuin viihderomaanien hyvä elämä ja rikkaat ja komeat sulhaset. Mutta toisaalta on selvää, että monet yksittäiset ja vähäisemmät hyvän elämän ”statussymbolit” olivat tuolloin

laajojenkin kansankerrosten ulottuvilla. Onni ei asunut vain kollektiivisissa tilaisuuksissa, karnevaaleissa ja juhlissa, joihin köyhä vaikkakin kunnollinen työläinenkin saattoi osallistua ja nauttia kuohuvan olut-tuopin wurstin kanssa palatakseen sitten yhteiskeittion hapankaalin täyttämään arkeen. Oli paljon sellaista ”kaunista” ja ”hyvää” mitä lähes kuka tahansa saattoi ostaa ja hankkia.

On itse asiassa hyvin kyseenalaista voidaanko näitä tavaroita lainkaan analysoida minään statussymboleina tai merkkeinä kuulumisesta eliittiin tai parempaan väkeen Neuvostoliitossa. Se maku jota ne ilmentävät voi kyllä hyvinkin olla ”pikkuporvarillinen”, varovainen ja konservatiivinen, turvallista ja pysyvää arvostava maku, mutta ei tuo maku mitään matki – tai jos matkiikin niin vain kuviteltuja historiallisia esikuvia. Juuri tällaisista tuotteista on kyse siinä luksuksessa, jota olen aiemmin luonnehtinut paradoksisella käsitteellä ”demokraattinen luksus” ja jonka synnyn olen paikannut 30-luvulle.

Jos kyse tuossa luksuksessa oli historiallisesta ja varsin karkeasta lainasta – porvariston ideaalisesta elämäntyylistä sellaisena kuin se joskus toisen keisarikunnan Ranskassa esiintyi – on kiinnostavaa miettiä mitä siihen ei kuulunut, mitä elementtejä siitä jätettiin pois. Kuten olen todennut, se koostui etupäässä ruoista ja juomista. Sen lisäksi siihen voi lukea ne hyvän elämän elementit, jotka olivat kollektiivisempia luonteeltaan: ravintolat, tanssi, musiikki, estraditaide, karnevaalit ja kansanjuhlat. Uutta 1800-lukuun nähden tuossa konstellaatioissa oli oikeastaan vain uuden tekniikan synnyttämä taide ja viihde: elokuva, radio ja levysoitin.

Miksei Neuvostoliitossa sitten tuotettu yhtä lailla vaikkapa hansikkaita, silkkisukkia, solmioita, taskukelloja, illallisasuja tms.? Jossakin määrin niitäkin toki valmistettiin. Osittain tässäkin suhteessa syntyi uudelleen tai pyrittiin ylläpitämään vanhoja herraskaisia tapoja: 30-luvulla perustettiin herrain ja rouvain vaatehtimoja, ateljeita, jotka muodostivat vaihtoehdon epäviih-

tyisälle ja huonolaatuiselle valmisvaateteollisuudelle. ”Kauniin kodin” kalusteet ja sisusteet kuuluivat sen sijaan ehkä enemmän vasta sodan jälkeiseen aikaan. (Vrt. Dunhamin (1976, 52–54) analysoima A. Surovin kirjoittama näytelmä *Moskovan aamunkoitto* ja siinä esiintyvä vanhakan-taista, ensimmäiselle viisivuotiskaudelle tyypillistä stalinistia edustava tekstiilitehtaan johtajatar Solntseva.)

Asiaan kuului ensinnäkin, että luksus-tuotteita saattoi olla vain tarkasti rajoitettu määrä. Niiden tuli lisäksi pysyä pitkään käytännöllisesti katsoen samoina, uutuudet olivat harvinaisia. Toiseksi niiden tuli olla riittävään halpoja ja ”jokapäiväisiä”, jotta jokainen saattoi ainakin joskus ajatella niitä ostavansa ja niistä nauttivansa. Tässä suhteessa uusi tanssiaispuku oli useimmille naisille aivan liian kaukainen haave, mutta hajuvesipullo tai silmämeikki oli jo useimpien ulottuvilla, samoin kuin vaikkapa shampanjapullo ja suklaarasia. Maassa jossa vallitsi ajoittain pulaa yksinkertaisimmistakin elintarvikkeista, kuten leivästä, jauhosta, sokerista jne.¹, oli helppo ymmärtää shampanjajän ja kaviaarin tehtävä ”tulevaisuuden lupauksena nykyisyydessä”, jo toteutuneena sosialistisena utopiana. (Niitä olisi tietenkin voinut pitää myös irvokkaan pilana tai osoituksena totaalaisesta vieraantumisen kansasta: Mikseivät nälkäiset syöneet leivoksia!) Kolmanneksi ne kuuluivat juhlaan ja lahjoiksi: neuvostoarkihan oli yhtä juhlaa.

Ehkä paras osoitus näiden luksustuotteiden merkityksestä ja sitkeydestä ei ole Kiovalaisen maitokaupan ”neuvostotortut”, vaan paremminkin nykyisen neuvostokioskitalouden tuotevalikoima, joka tämän vanhan luksuksen on nykyisin pitkälti korvannut. Kyse on nyt ulkomaisesta herkusta, jonka länsimaiset kulutustavarat ovat lenkkareiden ja farkkujen ohella suklaapatukoita, virvoitus- ja alkoholijuomia sekä savukkeita; paljolti siis vanhaa luksusta uudessa modernissa muodossa. Kallista, mutta kuitenkin kaikkien ulottuvilla, josta jokainen lapsikin voi ainakin joskus nauttia.

Päinvastoin kuin Dunham ja eräät muut

neuvostoliiton tutkijat, väitän kuitenkin, että neuvostotyöläisen keskiluokkaistuminen heidän tarkoittamassaan mielessä alkaa toden teolla vasta 1960-luvulla, jolloin omak-sutaan laajemmin uudet elintaso- ja tyyli-mallit silloisesta kapitalistisesta maailmas-ta. Esikuva ei enää ole peräisin pelkästään kuvitellusta hienoston historiasta kuten vielä 50-luvun alussa yksityisine autonkuljettaji-neen ja vaattureineen, shampanjoneen ja kaviaareineen. Hyvänä esimerkkinä tästä tavarakulttuurin modernisoitumisesta on esi-merkiksi uusi raittiusliike ja taistelu juop-poutta vastaan. Nyt myös shampanjajän myynti loppuu kioskeista ja maitokaupois-ta. Samalla oma huoneisto, vaikka kuinka-kin pieni, viihde-elektroniikka, oma auto (nyt ilman kuljettajaa) tulevat uudeksi kaik-kien tavoiteltavaksi ja tavoitettavaksi ”ylel-lisyydeksi”. Tämän jälkeen neuvostokulu-tuksen kehitys noudattaakin tuttuja latuja: vähittäinen, joskin varsin tiukasti säädelty ja rajoitettu, länsimaisten kulutustottumus-ten tunkeutuminen arkeen ja juhlaan. Mut-ta kuten olen yrittänyt osoittaa, vanha luk-suskaan ei menetä kokonaan merkitystään. Ainoa merkittävä klassinen, shampanjaan ja kaviaariin rinnastuva luksustuote, joka alkaa yleistyä Neuvostoliitossa oikeastaan vasta 70-luvulla – yli sata vuotta muuta maailmaa myöhemmin – on kahvi, etenkin turkkilaisen tai espressokahvin muodossa.

MIKSEI NEUVOSTOJEN MAASSA OLLUT MUOTOILUA?

Demokraattinen neuvostoluksutus oli – jo määritelmänsä mukaan – kitschiä, todellisten tai kuviteltujen hienomprien esikuvien halpoja jäljitelmiä. *Kulturnostin* käsite kuva-erittäin hyvin sitä legitimiä makua, johon tämä perustui: pyrkimystä omaksua porvarillisen klassisen kulttuurin ja elintavan valikoidut hienoudet, Pushkin ja Tshai-kovski, Joutsenlampi ja Katjusha, shampanja ja konjakki, mukaanlukien 1800-luvun lopun ranskalainen ruokajärjestys ja etiketti. Tässä suhteessa 60-luvun kulutus-tavarakulttuuri oli jo erilainen.

Syksyllä, 10. lokakuuta 1954, siis pian Stalinin kuoleman jälkeen, jolloin koko

kulttuuri ja filosofia oli uudelleenarvioinnin kohteena Neuvostoliitossa, ilmestyi *Novy Mir* -lehdessä kiinnostava kirjoitus, joka koski tyyliä ja muotoilua – tai paremminkin niiden täydellistä puutetta – Neuvostoliitossa. Artikkelin kirjoittajan N. Zhukovin jyrkän ja tarkkasilmäisen makutuomion kohteeksi joutuivat niin huonekalut kuin naisten hatut ja leningitkin, Detskii Mir -tavara-talon lasten nallet ja syntymäpäiväkakut, Moskovan näytekkunat ja uudet valomainokset. Kirjoittaja saattoi vedota tuoloin kulttuuriministerinä toimineeseen filosofi Aleksandroviin, joka oli vastikään korostanut, miten kaikki se, mikä ympäröi ihmisen arkipäivää – talot, arkkitehtuuri, huonekalut, elintilan järjestäminen ja taloustavarat – on myös osa kulttuuria ja vaikuttaa makuun...

Zhukovin (1954, 159) mielestä ”kommunistisen yhteiskunnan rakentamisen kaute-na, herää kysymys miten kehittää sellaista materiaalisen kulttuurin tyyliä, joka vastaisi parhaiten väestön vaatimuksia ja toiveita ja ilmaisisi parhaiten suuren aikakautemme luonnetta.” Kirjoituksessa annetaan ymmärtää, että tällaista kommunismin rakentamisen adekvaattia estetiikkaa ei kulutuse-sineiden parissa lainkaan ole eikä sitä ole edes osattu kaivata. Kirjoittaja vertaa ironisesti ”autojen ja rautateiden” teollista estetiikkaa Moskovan kaupoissa myytävänä olevien esineiden anakronistiseen estetiikkaan: sohvia tupsuineen, kukka ja hedelmäkoristeisia vuoteita, Savoy'n (suosittu vanhan vallan aikainen hienostoravintola) peilien ja rihkaman jäljittelyä. Uuden paremman maun malliksi Zhukov (1954, 165) tarjoaa sekä uutta virtaviivaista teollista estetiikkaa että kansansatujen maailmasta innoituk-sensa ammentavaa kansan koristetaidetta.

Henri Lefebvre, joka viittaa *Arkielämän kritiikki* -teoksensa vuoden 1958 toisen painoksen esipuheessaan Zhukovin artikkeliin kirjoittajan nimeä tosin mainitsematta, toteaa ykskantaan miten

Arkielämän tyylin suhteen Neuvostoliitto ei ole juurikaan edennyt vuodesta 1900. He keksivät nyt vasta sosiaalisia tarpei-

ta, jotka jo tunnetaan ja joita on jo pohdittu pitkään (vaikkei niitä toki olekaan täydellisesti tyydytetty tai täytetty). He ovat omaksuneet pikkuporvarillisen keskinkertaisuuden ikään kuin tämä olisi edistystä. Kuinka nopeasti he pääsevät siitä eroon? Tänään viimeisin huuto on ”teollinen estetiikka”, vanha pähkinä joka johtanee heidät useampaan kuin yhteen maun lipsahdukseen... (Lefebvre 1991, 45).

Nyt tiedämme – jälkiviisaasti – vastauksen. Neuvostojen maan legitimi maku ei koskaan päässyt eroon tuosta ”pikkuporvarillisesta keskinkertaisuudesta”, joka ihannoi rihkamaa. Se tuotti ja kulutti loputtomasti yhtä ja samaa kitschiä. Toki kaikkia uudempia elektronisia kulutustavaroita ei enää koristeltu ornamentein ja Kremlin tähdin tai avaruusraketein, mutta eivät ne tarjonneet tilalle mitään muutakaan, sitä Lefebvren kaipaamaa uutta ja erilaista ”sosialistisen maun ja hyvän elämän tyyliä”.

Nyt voi vain arvailla mitä tuo sekä Lefebvren että Zhukovin haikailema sosialistinen muotoilu olisi voinut olla – tuskin ainakaan teollista muotoilua, koneiden virtaviivaista kauneutta, joka ei enää tyydytä sen läpikäynyttä Lefebvreä, joka etsii jo uusia ei-vieraantuneita arkipäivän muotoja. Tosiasiaksi jää, että sen enempää Neuvostoliitossa kuin muissakaan Itä-Euroopan sosialistisessa maissa ei juurikaan panostettu muotoilu-koulutukseen. Näin ei tehty edes niissä maissa, jotka sosialistisen keskinäisen työnjaon puitteissa keskittyivät enemmän kulutustavaroiden tuottamiseen (kuten Tsekkoslovakia ja DDR) ja joiden tuotteet Zhukov asettaa neuvostokulut-tajalle uuden paremman maun esikuvaksi. Tsekkiläinen taidehistorioitsija Jan Michl (1989, 69) esimerkiksi saattoi vielä 1989 todeta, että ”lievästi sanoen sosialistiset maat eivät ole tunnettuja kulutustavaroidensa laadusta. Äärimmäisen harvoin nämä tuotteet saavuttavat kansainvälisillä markkinoilla korkeimman tason.” Michlin selitys tälle tyylin ja designin puuttumiselle ei liioin ole kovin yllättävä: sosialismissa ei ole vapaata

kilpailua eikä yrittämisen vapautta. Astetta kiinnostavampi havainto on sen sijaan se, että näissä yhteiskunnissa oman sosiaalisen aseman korostamista – joka tarkoittaa aina myös eron tekemistä muihin – on pidetty epäsovivana, ainakin varhaisempina ideologisina aikoina. (Mt.s.)

SOSIALISTINEN ELÄMÄNTAPA:
KUNNOLLISUUTTA JA PIENIÄ
ILOJA

Jos Dunhamin, Fitzpatrickin, Stitesin, Timasheffin ym. keskiluokkaistumisteesi pitäisi sellaisenaan paikkansa – teesi sellaisen uuden keskiluokan synnystä, joka haluaa erottautua muista ja osoittaa varallisuuttaan ”statussymbolein” -, olettaisi tällaiselle ”makuteollisuuden” kehittymiselle olleen vähitellen ainakin 1950-luvulta lähtien suuremman tilauksen kuin esim. Michl ja Lefebvre antavat ymmärtää. Luulenkkin, että tähän keskiluokkaistumisteesiin ja etenkin sen heijastumiseen arkipäivän esine- tai materiaaliseen kulttuuriin on tässä mielessä tehtävä varauksia. Sosialistista tuotedifferentiaatiota ei rajoittanut vain tuotantopuolen jäykkyys ja se, että useimmat tavarat menivät joka tapauksessa kaupaksi niukkuuden tai alhaisten hintojen luoman ”keinotekoisien” niukkuuden oloissa. Paremminkin on niin, että Neuvostoliiton tavarakulttuuria leimasi varsin säädelty, rajoitettu ja itse-rajoitteisen distinktoitumisen logiikka. Juuri tätä palveli se tavaravalikoima, jota olen luonnehtinut ”demokraattiseksi luksukseksi”. Se korosti kunnollisuutta ja keskinkertaisuutta – juuri tuon ”kultturnostin” mielessä, jonka voisi kääntää melkein pä konformistisuudeksi – enemmän kuin erilaisuutta, dynaamisuutta ja innovatiivisuutta. Kunnon neuvostoihminen ei pröystäillyt eikä liioin eksperimentoinut elämällään, vaan pyrki elämään vakaasti niin kuin kaikki muutkin – ainakin samoin kuin kaikki muutkin kaltaisensa kunnon toverit.

Voisi hieman liioitellen väittää, että Neuvostoliitossa ei oikeastaan ollut mitään muuta kuin yksi suunnaton keskiluokka, joka koostui pikkuporvareista, kunnon ihmisistä, jotka omaksuivat samanlaisen hyvän elä-

män konseption tarkoin rajattuine ja säädeltyine pikku ylellisyyksineen. Sen lisäksi oli vain muita, ei-kulttuurista väkeä, kunnottomia, rikollisia, juoppoja, mustalaisia, boheemeita yms., suuri lumppusakki, josta keskiluokan kunnollisuus otti etäisyyttä. Vaikka elintason kasvu ja oman aseman ja henkilökohtaisen onnen tavoittelemisen sallittiinkin ja ne tulivat suorastaan neuvostoihmisen legitimeiksi tavoitteiksi, neuvostokulttuuria leimasi loppuun saakka ehkä sittenkin stoalainen periaate, jonka mukaan sellainen ihminen on onnellinen ja tyytyväinen, joka tietää omat rajansa ja tarpeensa ja tyytyy elämään niiden mukaisesti tavoittelematta liikoja, jotakin vielä saavuttamatonta, pilvilinnoja; tavoittelematta ainakaan enempää kuin toverinsakaan. Neuvostoihmisen ”hyvä elämä” oli tasaista ja konformistista. Hänen tasaista arkeaan elävöittivät – tosin varsin usein – pienet ilot ja juhlahetket kuten vaikkapa Joutsenlammen tai Alla Pugatsovan konsertin väliajalla nautittu kaviaarivoileipä shampanjän kera. Kaikki tämän yli oli omiaan korruptoimaan ihmisen. Toki oli niitä, jotka olivat erilaisia ja tavallaan rikkaita, joilla oli oma auto tai kaksikin, datsha ja oikeus ulkomaanmatkoihin, mutta nämä olivat ehkä sittenkin vielä 60- ja 70-luvuilla poikkeusihmisiä, taiteilijoita, tiedemiehiä, korkeita upseereita, avaruuslentäjiä tai poliittisia johtajia.

Edellä esittämäni tulkinta perustuu tuon kaviaarivoileivän ja sen edustaman demokraattisen rahvaanomaisen ylellisyyden roolin analyysiin, jota voisi luonnehtia myös keskiluokkaiseksi ylellisyydeksi ilman esikuvia. Sen mukaan 1930-luvun ”Suuri perääntyminen” tai 1950-luvun ”Big Deal” eivät ehkä sittenkään merkinneet vielä sosialismin lopun alkua, vaan sittenkin oman erityisen ja erikoisen sosialistisen elämäntyylin ja maun syntymistä ja kehittymistä, uudenlaisen ”sosialistisen hyvän elämän” konseption syntyä. Mutta voihan olla niinkin, että ne ristiriidat, joita tuollaiseen vakaaseen, lähes säädynmukaiseen ”hyvään elämään”, jonka kehitystä säädellään ja suunnitellaan ylhäältä päin, sisältyivät, johtivat omalta osaltaan siihen kulutus-kulttuu-

rin vähitellen syvenevään kriisiin, joka 1970-luvulta lähtien oli omiaan kaivamaan maata neuvostojohdon auktoriteetin alta, kuten olen (ks. Gronow 1991) pyrkinyt – myös varsin alustavasti – toisessa yhteydessä osoittamaan.

v i i l t e e t

1. Stahanovilaisten tehtaan johdolta ennätysuoritustensa jälkeen saamat palkinnot ovat tässä suhteessa kuvaavia. Jasha Jusin Kaganovitshin kuulalaakeritehtaalta sai upeasti kalustetun asunnon lisäksi ”hedelmiä, viiniä ja muita elintarvikkeita”. Molotovin autotehtaan kuuluisa stahanovilainen Busygin puolestaan sai vastaanottaa tehtaansa apulaisjohtajalta ”pienen lahjan”, joka sisälsi omenalaatikon, kolme kiloa lihaa, kymmenen kiloa jauhoja, voipaketteja, makkaroitu, savusampea, piirakoita ja suklaata. Vasikat, porsaas ja polttopuut olivat yleisiä lahjoja maaseudulla. (Ks. Siegelbaum 1988, 187-188.)

K I R J A L L I S U U S

- Barber, John (1990): The Working-Class Culture and Political Culture in the 1930's. Teoksessa Hans Günther (toim.): *The Culture of the Stalin Period*. Macmillan, London.
- Dunham, Vera (1976): *In Stalin's Time*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fitzpatrick, Sheila (1979): *Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921-1934*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Gordon, L.A. & Klopov, E.V. (1989): *Shto eto bylo?* Izd. polititsheskoi literatury, Moskva.
- Gronow, Jukka (1992): Kaatoivatko kuluttajat Neuvostoliiton? *Politiikka* 1, 23–28.
- Lefebvre, Henri (1991): *Critique of Everyday Life*. vol. 1. Verso, London.
- Michl, Jan (1989): Industrial Design and Social Inequality. Teoksessa Parko, Severi (toim.): *Den stora nordiska utställningen i Köpenhamn 1988*. Nordisk forum för formgivningshistoria, Helsingfors.
- Sartori, Rosalind (1990): Stalinism and Carnival: Organisation and Aesthetics of Political Holidays. Teoksessa Hans Günther (toim.): *The Culture of the Stalin Period*. Macmillan, London.
- Siegelbaum, Lewis H. (1988): *Stakhanovism and the Politics of Productivity in the USSR, 1935-1941*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Stites, Richard (1990): Stalinism and the Restructuring of Revolutionary Utopianism. Teoksessa Hans Günther (toim.): *The Culture of the Stalin Period*. Macmillan, London.
- Stites, Richard (1992): *Russian Popular Culture. Entertainment and Society since 1900*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Timasheff, Nicholas S. (1946): *The Great Retreat. The Growth and Decline of Communism in Russia*. E.P. Dutton, New York.
- Volkogonov, Dmitri (1989): *J.V.Stalin. Polititsheski portret*. Vol. 1:2. Novosti, Moskva.
- Zaleski, Eugène (1980). *Stalinist Planning for Economic Growth, 1933-1952*. Macmillan, London.
- Zhukov, N (1954): Vospitanie vkusa. *Novy Mir* XXX: 10, 159-178.